

**ПРИЛОГ КОН ДОЦНОАНТИЧКИТЕ
УТВРДУВАЊА ВО СЕВЕРОИСТОЧНА
МАКЕДОНИЈА**

АБСТРАКТ :

Темата која ги обработува доцноантичките утврдувања во североисточниот дел на Република Македонија е еден сегмент од обемиот корпус содржан во докторската дисертација насловена како “Антика во североисточниот дел од Република Македонија” и ги опфаќа утврдувањата покрај големите патни комуникации, кои овој простор го карактеризираат како патна крстосница во овој дел од државата.

Тоа се пред се големите утврдувања од категоријата опидуми кои ги контролирале главните патни правци и тоа: комуникацијата која ги поврзува северните простори кон Јужна Морава и Дунав, која била контролирана од опидумот “Голема Кулица” над селото Карабичане (денешен Коридор 10); источната патна комуникација, Скупи - Пауталија, контролирана од опидумот на локалитетот “Костоперска Карпа” кај селото Младо Нагоричане; сеуште хипотетичниот Визианум, на локалитетот “Црквиште” кај селото Клечовце; “Големо Градиште” кај селото Коњух; опидумот “Градиште” кај селото Опила (денешен Коридор 8); јужната патна комуникација, контролирана од опидумот на локалитетот “Градиште” над селото Градиште, а презентирани се и неколку помали кастели кои биле во функција на опидумите, подигнати во најголем дел за време на Јустинијановата рефеција по земјотресот од 518 година и инвазијата на северните варварски народи.

Во глобала, опфатени се утврдувањата во североисточниот дел на Република Македонија подигнати или обновени во доцниот IV, V и VI век. Од недоволните пишани извори и од теренските информации, уште во доцниот IV век забележителни се промени во категориите на утврдувањата, односно се повеќе се градат цивилно - војнички стражи, кои како основен елемент во одбрабениот систем ја вршат оваа функција и во V и VI век.

Големите трансбалкански патишта од сите категории, кои поминувале преку централните области на Балканскиот полуостров и ги спојувале север со југ и исток со запад, ја сочинувале рамката за формирање на античките одбрабени системи во нашите области. Етапите на градењето временски се поклопуваат со значајните настани во

Царството, поврзано со централнобалканското подрачје како што се, римското освојување и поставување на војни формации, упадите на варварите од север, економската криза и внатрешните немири во средината на III век н.е., како и административните, општите и локалните реформи во одредени области, поголеми градови или рударски центри.

Одбрамбените системи во нашите области формираат утврдени градови и утврдувања во внатрешноста, покрај војничките патишта, покрај рударските средишта и стопанските имоти.

Врз основа на досега познатите факти потврдени се фази во градба на утврдувањата на просторот во североисточниот дел од Македонија и тоа од III век, еден мал број потекнува од периодот на владеењето на Теодосиј I, помалку од V век, а најмногубројни се од време на Јустинијановата рефеција и изградба на нови утврдувања во VI век, кои во најголем дел се предмет на оваа елаборација. На тоа ни укажуваат наодите на монети на самите локалитети, кои всушност се најдобар репер за датирање на утврдувањата.

За разлика од утврдувањата во претходните периоди, доцноантичките утврдувања не биле распоредени во една одбрамбена линија, туку во внатрешноста за да го заштитат цивилното население, патните комуникации и економските објекти. Основната промена е евидентна во изборот на местата на нивно подигање. Додека постарите утврдувања биле градени за офанзивна намена, во рамници, во доцната антика тие се градат на возвишенија, често прилагодувајќи се на конфигурацијата на теренот, кое пак условило вариетети во планот и внатрешниот распоред. Доцноантичките методи за утврдување на градовите, воените логори и цивилните рефугиуми делумно се користени и подоцна, а некои објекти со поправки и адаптации го продолжиле својот живот во Византија и во средниот век.

Во овој преглед ќе бидат опфатени главните утврдувања кои го карактеризираат регионот како центар на движење на патните комуникации и културите кои оставиле траги во регионот. Тоа се пред се утврдените доцноантички опидуми кај следните села: Карабичане, Младо Нагоричане, Градиште, Коњух, Клечовце, Опила, Градец и останати опидулуми кои имале улога да ги обезбедуваат патните комуникации во североисточниот регион.

Рударството како основа на просперитетот

Економијата во време на Антонините била на најниско ниво. Од археолошки аспект тоа се забележува во отсуство на луксузна роба, па и роба за широка потрошувачка. Меѓутоа, по големата економска и воена криза во царството во средината на III век, реформите кои ги спровел Диоклецијан, Константин I и други во крајот на III и почетокот

на IV век, имале големо значење за сите провинции, вклучувајќи го и овој простор, така што новата епоха дала нови вредности во сите домени на животот.

Основата на овој неочекуван просперитет било интензивирање на експлоатацијата на рудното богатство, пред сè во богатите рударски ревири под Осоговските планини. Оваа нова стопанска дејност им донела благосостојба на овие краеве заедно со сите форми на една романизирана цивилизација.

Геолошкиот состав на североисточниот дел од македонија е идеален за створање лежишта на различни руди, метали, неметали, полудраги камења, енергетски сировини, термални води и друго. Еден дел од овие лежишта биле експлоатирани уште во предримско време, но првите материјални докази потекнуваат од римскиот период.

Траги од старото рударење на просторот од Скопска Црна Гора до границата со Бугарија се врзани во основа за три тесно поврзани подрачја и тоа: Кратовско - Злетовската вулканска област; подрачјето на Крива Паланка и источните падини на Скопска Црна Гора.

Најинтересно подрачје од аспект на старото рударство е Кратовско - Злетовската вулканска област, нарочно северозападните падини на Црн Врв. Падините на Плавица и Црн Врв (во атарите на селата Шлегово, Приков-ци, Туралево, Филиповци, Сакулица, Шопско Рударе, Тополовик и Боровик) откриваат многубројни жили и импрегнации на полиметалични оловно - цинкови руди кои содржат злато и сребро.¹ На терен постојат траги од старото рударење на локалитетот Жгури (помеѓу Плавица и Црн Врв) за што говорат и средновековните патеписци Ами Буе и Евлија Челеби.² Податоци за топење на злато и сребро од археолошки аспект наоѓаме во откриените депои со златни и сребрени фолеси од V и VI век пронајдени во ископите од рудникот Црн Врв во селото Секулица.³ Има податоци за испирање на злато од наносите на реките Крива, Повишница, Кратовска и нивните притоки.

Рударењето во Осоговието, судејќи според бројните материјални остатоци, било многу интензивно. Во основа биле експлоатирани полиметалични руди на олово, цинк, сребро, злато, бакар, како и руди на железото и антимон и бентонит. За ова сведочат десетина откриени поткопи на подрачјето на селото Луке (локалитети: Плавило, Куќиште, Клисуреа и Самар) каде старите рудари на примитивен начин, со помош на оган, дрвени чекани, кожни торби, лојани свеќи и јужиња ги експлоатирале релативно богатите рудни жили на олово и цинк со големо присуство на сребро и злато. Рудата е пренесувана по север на обработка во околината на селото Сурлица (локалитет Царска Долина) каде е топена со дрвен јаглен и вар. Потврда за ова се остатоците на стари шљакишта и примитивни печки. Антимон бил експлоатиран во селото Крстов Дол каде во текот на експлоатационите работи (1969-1970 година) е откриен еден стар поткоп во кој се пронајдени: стара лопата, дрвен чекан, лоени свеќи и јаже. За експлоатацијата на сребро и

¹ Податоците се добиени од м-р Недељко Ѓорѓевиќ, мој почитуван пријател и советник за геоморфологијата на овој простор, кој како долгогодишен инженер по рударство во Геолошкиот завод на Македонија во Скопје, долго време ги проучувал рудните лежишта во македонија.

² Матковски А., 1991,394,416-421;Истиот., II,278;Истиот., III,230-235.

³ Керамитчиев А., 1966, 119; Истиот., 1974, 119-133; Истиот., 1977, 103-

114; Истиот., 1977, 10-14; Филиповски Б., 1984,72-76; Микулчиќ Г., 1987,184; Кондијанов Ј., 1990,199-213; Ivanišević V., Kondijanov J., 1992,77-99.

злато во Осоговието во Римскиот период говорат податоците за монетарните емисии од II век од ковницата во Пауталија.⁴

Во западниот и северозападниот дел од Кратовско - Злетовската област на која припаѓа и Кумановската, забележани се траги на старо рударење од послаб интензитет во селата Бајловце и Жељувино (локалитети Бели Дупки, Голема и Мала Костеница),⁵ по течението на реките Пчиња и Петрошница. Се работи за поединечни откопи на тенки полиметалични рудни жили. Во наносите на овие реки присутно е и злато кое потекнува од распаѓање на старите гранито - гнајсеви и млади вулканогени карпи од кои е изградена планината Козјак. Во западниот дел од Кумановската област трагите од старо рударење се релативно слаби, а лоцирани се на источните падини и во подножјето на Скопска Црна Гора. Стари бакарни шљаки, како и тенки бакарни жили, откриени се во извориштето на Мала Река, западно од селото Лојане, на локалитетот Аре. Во непосредна околина на селото Липково се наоѓа големо лежиште на травертин со тенки жили на калцитен оникс кој лесно се обработува. Во контакт со мештаните добив информација дека постојат траги од стар експлоатација и обработка на бел мермер со сиви дамки на локалитетот Вуксан, помеѓу селата Матејче и Липково. Видливи траги од старо рударење (поткопи и окна) регистрирани се во близината на локалитетот Кула, југозападно, во околината на селото Никуштак.

Античкото рударство со мултидисциплинарно истражување може да помогне во прецизно дефинирање на границите помеѓу провинциите Горна Мезија и Тракија.

Одбрамбени објекти

Просторот на денешна Македонија во 269/268 година страдал од силните готски провали кога биле уништени речиси сите населби кои се наоѓале на линијата на нивното движење. Повеќето од нив не биле обновувани. Веќе во IV век, поучени од претходните настани, безбедноста на населбите била организирана со градење на бројни воени утврдувања и други јавни градби во провинциите, со што доцноантичките градови се издвојуваат од раноантичките и сочинуваат ново поглавје во урбаниот живот. Пред сè, начинот на градење, градежните материјали и слогови на зидање, малтер и останато, биле квалитетно подобри во споредба со раноантичките. Затоа остатоците на градби од IV - VI век се подобро сочувани на површина и нив можеме полесно да ги забележиме и вреднуваме.

Покрај градовите (*opida*) и градчињата (*opidulum*) во доцноантичкото градителство постоеле и други категории на населби и тоа: укрепени села (*vici murati*) и вили-полски имоти (*villa rustica*), планински збегови (*refugium*) и утврдени селца (*pagi murati*), војни логори покрај патиштата (*castrum* и *castel*), погранични и царински станици (*post*) и стражи (*specula*), како и руднички утврдувања (*castel minores*).

Во кумановската област, која со доцноантичката административна поделба припаѓала на провинцијата Дараданија,⁶ евидентирани се следните населби и утврдувања: опидуот “Градиште” над селото Градиште, утврдениот викус “Орљак” кај селото

⁴ Керамитчиев А., 1977, 108.; Кацарова В., 2005, 10-11.

⁵ Податоците се добиени од м-р Н. Ѓорѓевиќ и од инж. геолог А. Златковиќ кој до пензија работеше како геолог во рударскиот комбинат “Силекс” во Кратово.

⁶ Костиќ З., 77-92; Мирковиќ М., 1981, 89-105.

Канарево, опидумот “Голема Кулица” над селото Карабичане, опидумот “Жеглиговски Камен” кај селото Младо Нагоричане, опидумот (рударско утврдување) “Пударница” (Кале) над селото Никуштак, кастелот “Калиште” над селото Орашац, пагусот (рударско утврдување) “Вукосија” во селото Пезово, опидумот “Градиште” кај селото Пчиња, пагусот “Градиште” кај селото Руѓинце, кастелот “Кале” над селото Слупчане, пагусот “Калиште” кај селото Стрезовце, кастелот “Градиште” над селото Враготурце и кастелот “Уем” помеѓу селата Врачовце и Степанце.

Во кратовската област, која во време на доцната антика припаѓала на провинцијата Дакија Медатеранеа, евидентирани се следните категории на населби и утврдувања: рефугиумот “Градиште” во селото Кнежево, опидумот “Големо Градиште” кај селото Коњух, “Долно Градиште”, “Црн Врв” и “Градиште” кај селото Секулица, рефугиумот “Вражји Град” кај селото Страцин, пагусот “Градиште” кај селото Трновац, пагусот “Долно Градиште” кај селото Филиповци, кастелот “Здравчиј Камен” кај селото Приковци и пагусот “Пештер” кај селото Шопско Рударе.

Во кривоपालанечката област евидентирани се следните населби и утврдувања: пагусот “Градиште” кај селото Конопница, кастелумот “Кале” кај селото Милутинце, опидумот “Градиште” кај селото Опила, паги мурати “Градиште” над селото Петралица и помала спекула “Градиште” помеѓу селата Одрено и Псача.

Во областа околу денешно Кочани евидентирани се следните населби и утврдувања: рефугиумот “Градиште” над селото Безиково, опидумот “Градиште” над селото Долно Градче, збег и пагус “Градиште” над селото Јастребник, паги мурати “Градиште” над селото Кучичино, опидумот “Градиште” над селото Мородвис, збег и паги мурати “Градиште” над селото Нивичани, паги мурати “Градиште” над селото Пантелеј, паги мурати “Градиште” над селото Соколарци, спекула и паги мурати “Градиште” над селото Спанчево и рефугиумот “Градиште” над селото Теранци.

Во областа околу Пробиштип евидентирани се следните населби и утврдувања: спекула и паги мурати “Градиште” над селото Горно Барбарево, паги мурати “Мало Градиште” и кастелот “Долно Градиште” над селото Грзилевци, паги мурати “Градиште” над селото Добрево, паги мурати “Вршник” над селото Долни Стубол, опидумот “Градиште” над селото Дренак, паги мурати “Градиште” над селото Емирица, опидумот “Градиште” над селото Зеленград, опидулумот “Балдзар” и паги мурати “Туралевци”, над селото Злетово, спекулата “Градиште” и паги мурати “Рударски Чукар” над селото Јамиште, паги мурати “Градиште” над селото Лезово, паги мурати “Градиште” над селото Плешанци, кастелот “Вршник” над селото Пишица, паги мурати “Градиште” над селото Петршино, опидумот “Драчко Градиште” над селото Ратавица паги мурати “Градиште” над селото Турско Рударе, паги мурати “Градиште” и кастелот “Стари Град” над селото Шталковица и кастелот “Кале” над Пробиштип.

Границите на новите провинции биле контролирани со овие утврдувања, во кои имало поставени и постови односно царински станици за проверка и оданочување на робата.

Рударските утврдувања биле поставени над рударските копови, флотации и пржилници на руда. Во нив живееле рударски стручњаци, техничари, административен персонал, руднички стражи и надзорници.

Преку населбите и утврдувањата најдобро може да се следат локалните, регионалните и магистралните патишта. Големиот опидум над селото Никуштак ја

обезбедувал и контролирал античката траса која од Скупи се поврзувала со источната магистрала за Пауталија. Таа се движи речиси по денешниот т.н. “стар” пат од Скопје за Куманово, преку Арачиново и кај селото Романовце, со еден крак, обезбеден од градиштето во истото село, продолжува кај селото Биљановце. Дел од тој пат е убициран со еден дел од сочувана римска траса со топоним “римски пат” и “царина” што го потврдува голема количина на антички градежен материјал, фрагменти од керамички садови и монети од двете страни на патот. Оттука патот продолжува преку Дервен и покрај митреумот, по долините на Пчиња и Крива Река поминува, со еден крак, низ царинската станица Визианум, кај селото Клечовце, додека со друг крак кај Средорек се движи кон безимениот град на локалитетот Големо Градиште кај селото Коњух и се вклучува на источната магистрала кон Пауталија.

Другиот крак, кај селото Никуштак, продолжува преку селото Ропалце, обезбеден со кастилот над селото Слупчане, покрај царинската станица Ламуд и некрополата на Дрезга, селото Опае, се вкрстува со источната магистрала и продолжува кон север. Источната магистрала од крстосницата кај селото Слупчане, продолжува кон северозапад и повеќе селата Горна и Долна Будрига и преку Биначка Морава излегува на денешно Косово.⁷

Патот кој доаѓал од Хераклеја и преку Стоби одел кон Пауталија, исто така поминувал низ кумановската област и се вкрстувал со претходно споменатите патишта.⁸ Тој го допира нискиот превој кај Кампур и бил обезбеден од кастилите кај селата Мечкуевци и Долно Ѓуѓанци. Оттука поминувал покрај граничниот кастил кај селото Пезово и се покрај селото К,шање се спушта кон долината на Крива Река, покрај Големо Градиште кај селото се спојува со магистралата Скупи - Пауталија. Патот го следел десниот брег на Крива река и понатаму кон исток бил обезбеден со повеќе утврдувања кај селата Шопско Рударе, Куклица, Трновац, Сакулица и Филиповци кога поминувал кај кастилот во селото Опила, стражата кај селото Псача и Градец, продолжувал кон Пауталија.

Подосоговските рударски населби биле поврзани со многу тежок пат кој преку Злетовска Река се спојувал со денешниот пат Крупиште - Кратово и спуштајќи се на Крива Река се поврзува со источната магистрала. Од Кратово се дели уште еден локален пат кон Пауталија. Тоа е патот кој поминувал низ селото Горно Кратово и преку Осоговската планина се спуштал на Крива Река и се спојувал со главната траса кон исток.

Во средината на V век Римската империја доживува катастрофални разорувања од нападите на Хуните и другите варварски племиња. Тоа е всушност почеток на крајот на римската цивилизација која, како и Западното царство, управно и политички престанала да постои во 476 година. Во Источното царство страдале само Балканските градови.

Источноримските цареви Леон, Зенон, Анастасиј и Јустинијан почнале интензивно да градат за да го обноват она што било разурнато со големиот земјотрес од 518 година, како и со упадите на варварите и изградиле многу нови населби и утврдувања во загрозените провинции.⁹

⁷ Петров Ѓ., 1896, 107; Микулчиќ И., 1999, 231, како и рекогносцирањата во западните делови од кумановската област, од каде добив драгоцените податоци за локалитетите од античкиот период. .

⁸ Шкриваниќ Г., 1974, 54-55.

⁹ Прокопиј, 1955, 53-61, во пописот на обновените градови во провинцијата дараданија, Ф.Баришиќ во фуснотата 133 ја споменува 133 Bessiana, што е можеби исто што и Viciano кој морфолошки и пространо се

Воените архитекти ги проучувале старите искуства и откриле нови вредности во градежништвото. Во доцниот V и VI век основна ѕидарска техника е емплектонот со употреба на свежа вар заради подобра еластичност на бедемите. Одбрамбените кули со правоаголна основа биле заменети со заоблени или силно издадени триаголници или пентагонални кули. Во внатрешноста на утврдувањето биле градени цистерни за вода, заштитни ровови и предсидови, како и утврдени акрополи во кои била сместена воената команда. Во составот на акрополата била и главната кула и порта со или без кула. Ваквата моќна конструкција на утврдувањето продолжила да се користи и во средниот век и затоа сега се лесно препознатливи. Во внатрешноста на бедемот, освен станбени комплекси, во поголемите центри или епископски седишта се градат и ранохристијански цркви.

1. Село Карабичане, локалитет “Голема Кулица” - опидум од класично - хеленистички, доцноантички и рановизантиски период.

Се наоѓа на десетина километри северно од Куманово и источно од стариот пат кон Врање, кој отвора широк коридор низ Јужна Морава и Naiss Голема Кулица претставува доминантно возвишение (538 метри) северно над селото, помеѓу Четирце и Сопот.¹⁰ Со неколкуте рекогносцирања и мерење на кастилот, утврдено е дека се работи за исклучиво силен стратешки пункт кој имал контрола над коридорот север - југ. Остатоките од диво копање откриваат масивен и широк периметрален бедем ѕидан во техника емплектон, широк 1,80 метри кој со својот габарит формира триаголен кастил со површина од 1,07 метри. Веројатно во текот на V и VI век на западната страна, пониско, бил изграден правоаголен долен град со површина 0,94 ха. Употребените ранохристијански архитектонски елементи кои како споллии се вградени во малата средновековна црква Св. Ѓорѓи на стотина метри надвор од градските ѕидини, најверојатно потекнуваат од базилика во долниот град. Вкупната површина изнесува околу 2 ха, што како и останатите елементи (силна акропола со триаголна кула и одбрамбен ров од север, долен град, базилика, остатоци од градби чии ѕидови се гледаат во висина од 1 метар, богати културни хоризонти и површински подвижни наоди) со сигурност укажуваат дека ова е уште еден пример на кастил кој прераснал во мал градски центар во текот на VI век. Можеби животот продолжил и подоцна во средниот век, на што укажуваат пронајдените венецијански монети од XII век.¹¹ На неговата постара фаза на живот укажуваат наодите на керамика, монета од Дамастион, а помладата фаза бројните наоди од IV - VI век. Особено се истакнуваат наодите на вага и ексагии кои укажуваат на административен пункт и некој вид порториум на разграничување помеѓу провинции, градски, руднички области и слично. Малубројните наоди на пари занимливи патокази. Фолисот на Флавиј

поистоветува со Vizianum, содржан во натписот на една ара од 211 година со претпоставка дека тоа е денешниот Вучитри. Оваа хипотеза е надмината со епиграфска анализа на двете пронајдени ари, од околината на селото Клечовце и онаа од селото Лопате, кои ги поврзува една личност, Apollonides, кој како царински службеник преминал на служба од станицата Vizianum во станицата и пост Lamud кај селото Лопате. Бидејќи бил страствен митраист, во близината на арите откриени се остатоци на два митреуми (објавени кај М.Кокиќ, 1933, 1-10). Најновите археолошки истражувања на некрополата на локалитетот Дрезга во околината на селото Лопате и откривањето на населбинскиот комплекс на локалитетот Црквиште кај селото Клечовце, како и неговата положба помеѓу две реки и на крстосница на важни оашишта, ми дава за право да ја афирмирам хипотезата дека станицата Визианум се наоѓала на просторот на Средорек, односно во околината на селото Клечовце.

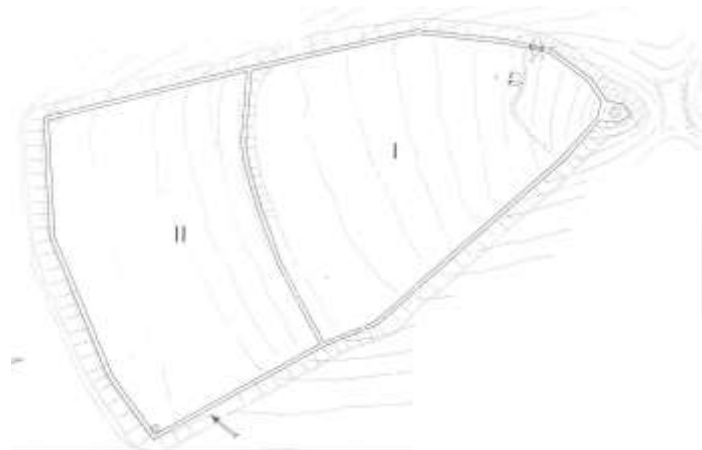
¹⁰ Хаџи - Васиљевиќ ., 1909, 413-414; Трифуновски Ј., 1974, 23; Соколовска В., 1966, 104; Mikulčić I., TIR, 1976, 68.

¹¹ Лилчиќ В., 2004, 181.

Виктор укажува дека утврдувањето ги даживеало упадите на Готите од 380 година, односно дека можело да биде значајно црквено средиште во рамките на скупската митрополиа, а најмладата монета на Анастасиј може да укажува дека комплексот страдал во земјотресот од 518 година. Тешко може да се поверува дека фортификацијата на ова значајно природно одредиште не е обновена и веројатно се наоѓала во пописот на Прокопије за обновените кастели во текот на Јустинијановата рефеџија во внатрешниот лимес (можеби се работи за обновените градови Cesiana? и Tezule?.

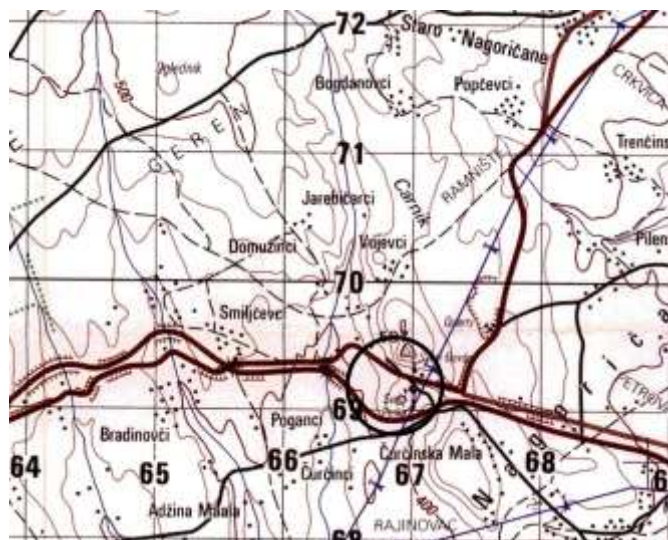
Топографија на локалитетот

План на локалитетот

2. Село Младо Нагоричане, локалитет “Костоперска Карпа”, “Жеглиговски Камен” - хронолошки и културно, повеќеслојно наоѓалиште кое се наоѓа на 9 км С/И од Куманово, помеѓу стариот и новиот магистрален пат за Бугарија.¹²

¹² Вулић Н., Сп.ХСVIII, 98 – 99; Микулчиќ И.,1986,211-212;Микулчиќ I., TIR, К-34; Георгиевски Б., 1989, 57-58.

Топографија на локалитетот

Досегашните археолошки истражувања во 1983, 1988 и 2000 година дадоа извонредни резултати. Во првата кампања, во западното подградие откриени се 6 гробни целини од IV век. Во 1989 година изведени се пообемни сондажни истражувања и добиени се податоци дека се работи за простор со широк хронолошки и културен континуитет. Најстариот културен хоризонт се наоѓа на платото на акрополата и потекнува од енеолитот. На јужната тераса откриени се фрагменти од керамички садови од железно време.

Во средишниот дел на акрополата откриени се темели од објект со апсида на источната страна и нартекс на запад што укажува на постоење на базилика. На J/3 тераса, каде најверојатно се наоѓа главната капија, видливи се остатоци на ѕидови од цистерна за вода обложени со хидростатен малтер.

Последните истражувања на овој простор открија систем на поврзани цистерни, што е уште еден податок повеќе за стратешкиот карактер на локалитетот. На околу 1 км западно од подножјето на локалитетот откриена е некропола во редови со гробови градени од обработени камени блокови, како и слободни укопи кои датираат од IV-VI век. Во овој период поради повлекување на римската војска на северниот лимес, евидентно е присуството на германските федерати кои како платеници на империјата го обезбедувале градот.

Утврдената населба поради конфигурација на теренот немала класични бедеми, така што најверојатно и по земјотресот од 518 година ја задржува својата стратешка функција.

Културната хронологија на населбата на Костоперска Карпа завршува во турскиот период за што сведочат наоди на фрагменти од жолта и зелена глеѓосана керамика.

Целиот простор околу базалтната карпа е окружен со средновековни цркви, како и еден подземен објект во јужниот субурбиум, со цевки за вентилација, засега со непозната намена.

Во текот на ископувањето на некрополата откриени се две монети од Константин II (317-340) и од Флавиј Крисп (317-326), како и една бронзена појасна гарнитура од првата

половина на V век како гробен прилог, најверојатно на некој федерат, со приврзоци на појасот со протоми од коњски глави.

3. Село Градиште - локалитет “Градишки В’р” - опидум со континуиран живот од енеолит до среден век. Се наоѓа на околу 20 км. југоисточно од Куманово, над сегашното село Градиште и од десната страна на патот кој овој опидум го дели со Вукосија.¹³

Тоа е доминантно зарамнето плато утврдено со видливи бедеми со ширина од 1,50 до 2,50 метри и издвоена акропола со два одбрамбени зида. Акрополата и населбинскиот дел, распоредени на две тераси, зафаќаат простор од околу 6 ха и висинска нивелација од највисоката точка на акрополата (кота 795) до влезната североисточна капија, од 39,5 метри.

Со сондажни заштитни археолошки истражувања во 2001 година со вертикална и хоризонтална стратиграфија на длабочина до 2,00 метри потврден е континуитет на живот од енеолитот до средниот век.¹⁴

Согледувајќи ја неговата стратешка положба и добрата оптичка комуникација со останатите стратешки објекти заклучуваме дека се работи многу важен населбински и стратешки пункт кој долго време имал улога за контрола и заштита на јужната патна комуникација која преку Astibo се поврзува со Stobo и понатаму за Thesallonica односно тоа е т.н. Дијагонален пат. Со последните мерења за корекција на Tabula Peutingeriana, поставена е хипотезата дека на овој локалитет се наоѓа станицата Anausago чија раздалечина од станицата Aque изнесува XII римски милји кое во километри одговара на оддалеченоста на денешната Кумановска бања до селото Градиште.¹⁵

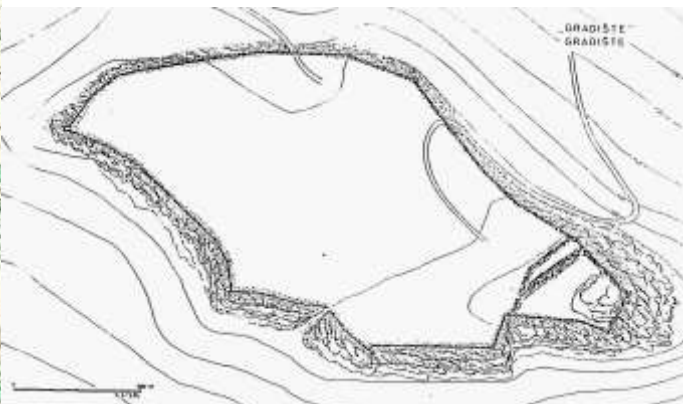
¹³ Хаџи-Василевиќ Ј., 1909, 410–411; Трифуновски Ј., 1974, 160–162; Mikulčić I., 1971a, 470.

¹⁴ Со изградбата на базната станица за мобилна телефонија, на акрополата од градиштето, Републичкиот завод за заштита на спомениците на културата на РМ и Музејот од Куманово, презедоа заштитни археолошки истражувања. Поставени се две сонди и тоа една под бедемот на акрополата и втората на дваесеттина метри северно под неа. Наидовме на голема концентрација на темели од објекти од последниот средновековен хоризонт на живеење. Понатаму во Сонда I внимателно ги следевме слоевите и нивоите на живеење кои беа доста збиени и без траги на насилен прекин на живот, што укажува дека населбата живеела мирен живот. Со рекогносцирањето на околниот внатрешен простор, констатиран е периметрален бедем кој на места е сочуван до 0.50 метри височина, како и видливи темелни партии од последната фаза на живот од самите бедеми. На северниот дел на долната тераса направен е висок земјен насип утврден со пентагонална кула на југозападниот агол.

¹⁵ Георѓиевски Б., ги извршил теренските мерења и обидот за корекција на Табулата, при што ја изнел хипотезата за локација на Anausago, во трудот “Античкиот пат Scupi-Stobi Според податоците содржани во Tabula Peutingeriana”, 1991, 211-219.

Топографија на локалитетот

План на опидумот

4. Село Коњух, локалитет “Голомо Градиште” - доцноантички опидум.¹⁶

Топографија на локалитетот

План на локалитетот

¹⁶ Ивановъ Й, 1931.

Се наоѓа на доминантно возвишение над Крива Река, на околу 26 км. источно од Куманово и исто толку оддалечено западно од Кратово. Големата тераса која од три страни е обиколена со река е всушност градот во вистинска смисла. Карпата која го формира брегот на реката и речната тераса е рачно обработена со што е формиран одбрамбен бедем, кој на места е зајакнат со малтер и обработен камен. Ширината е од 2,6 до 2,8 метри и на одредени места се распознаваат кули за зајакнување, а внатре од бедемот темели од повеќе објекти, како и контури на базилика. На источната страна се распознаваат контури на влезна партија, а од северната страна остатоци од мост.

Јужно, над терасата на 70-80 метри се наоѓа позиција на акропола оградена со силен малтерен ѕид со површина 320 x 58 м, или околу 1,5 ха. Акрополата е карактеристична и единствена на која се гледаат поголеми и помали простории вдлабени во карпа кои помеѓу себе се поврзани со скали исклесани во карпата. Можат да се признаат околу 100 простории во кои во доцната антика била сместена една воена формација, најверојатно кохорта, која на градот му дава епитет на значаен стопански и духовен центар за околината и заштита на рудниците богати со злато, сребро и олово. Кратовско - злетовскиот регион го задржал рударството и металургијата како основна стопанска гранка и подоцна во средниот век, па и денес.¹⁷

Новите археолошки ископувања на овој локалитет ги дефинираа сите простории на акрополата, јужниот одбрамбен бедем со четвртести кули, како и една голема цистерна за вода вдлабена во карпа, длабока околу 5,26 м.¹⁸

Јужното подградие е заштитено со периметрален одбрамбен бедем чии контури се признаваат, кој на најпристапниот западен дел е зајакнат со два ѕидни појаси каде е сместена третата западна градска капија. На овој простор нема траги од внатрешни објекти и најверојатно служел како збег. Вкупната површина на градот изнесува 17 ха.

Во научната археолошка литература постои размислување дека овој безимен град е всушност хипотетичната Транупара.¹⁹

Но веќе во VI век, во Јустинијановата рефеција таа не се споменува. Можеби е разорена со земјотресот од 518 година и со обновата го променила името. Војничкиот карактер на оваа населба можеби се нагласува во името *Alarum*, кој се споменува како обновен град во потписот на Прокопије во областа на градот *Casseta*, кој начелно е лоциран во Ј/И дел на провинцијата *Dardania*, до границата со провинцијата *Macedonia Salutaris*. Можеби називот *Casseta* претставува име аналогно на просторите вдлабени во меката вулканска карпа со многу касетни вдлабнувања, банкови и траги од внатрешната диспозиција на објектите.

5. Село Клевовце Локалитет “Црквиште” е археолошки локалитет кој се наоѓа на значаен комуникациски простор во кој се вкрстуваат повеќе патишта, речни текови и

¹⁷ Јосифовска-Драгојевиќ Б., 1964, 166; Mikulčić I., TIR, 72-73; Истиот . , 1974, 366-368; Истиот . , 1999, 358-360; Истиот . , 1973, 177-182

¹⁸ Carolyn S., 2002, 297-306; Истата., 2006, 229-244.

¹⁹ Лилчиќ В. , (1990-91) , 1994, 33-47 .

локалитети од повеќе епохи. Сместен е на 20 км. источно од Куманово на месноста наречена Средорек, каде Крива Река се влева во Пчиња. Тоа е пред сè патна крстосница која се наоѓа на место на природни граници и разграничувања. Посредно за овој локалитет може да се поврзе натписот за тромеѓата на доцноантичките провинции Dardania, Dacia Meditaranea и Macedonia Secunda.

Сознанијата за овој локалитет ги започнав анализирајќи го епиграфскиот натпис од две ари, едната од околината на селото Клевовце, а втората од селото Лопате, во кои се спомнува една личност, Apollonides и две царински станици, Vizianum и Lamud. Со археолошките истражувања од 2001 - 2004 година потврдено е постоење на голем населбински комплекс и некропола, кој според движните наоди и останатите истражени параметри сè повеќе се приближува до констатацијата дека на овој простор се наоѓала царинската станица Vizianum. На вотивната ара од овој крај посведочена е станицата Визианум и името на царинскиот службеник. Натписот гласи :

Предна страна:

(...) M (ithrae) / Fano Mag (no) / pro sa

L (vte) Avg (vstorum) nn (ostrorum) / Apollonides / eorundem (em) vect (igalis) / l / (ici) ser (vus)

(contra) sc (scriptor) stat (ionis) Vizi (ani) / v (otum)

S (olvit) l (ibens) m (erito)

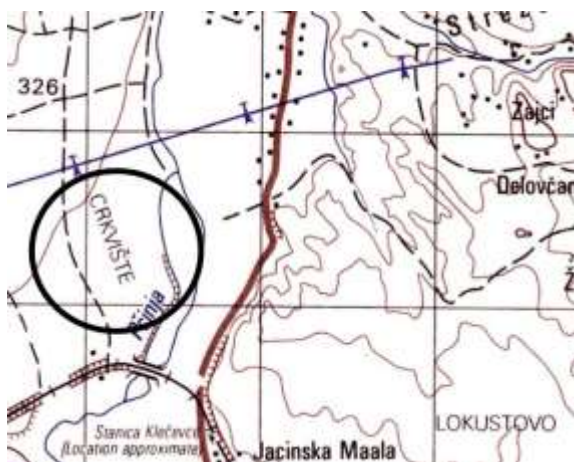
Десна страна:

Gentia/no et Basso (co(n)s(ulibus)

Лева страна:

A (pollo)n (ide)s со личен монограм

Viz (iani) со монограм на населбата²⁰

Топографија на локалитетот

²⁰Вулиџ Н., Споменик LXXV, 1933; Кокиџ М., 1933, 9-10; Josifovska-Dragojević B., 1982, 165-166(212).

Локалитети со префиксот Viza/Viza, означуваат свети места, спој на две различни начела. Може да се претпостави дека оваа населба и во доцноантичкиот во рановизантискиот период се наоѓа во пописот на Прокопије, веројатно под името Usiana. За хетерогената културно - етничка слика на населбите сведочат, фрагмент од оловна плочка со претстава на подунавските коњаници и натписот од надгробниот споменик на кој се наоѓа терминот Bessus кој индицира на припадник на племето Беси кои работеле во околните рудници.²¹ Во пописот на Прокопије после Usiana следи Bessiana, која би можела да означува vicus metalli претежно населен со Беси. Оваа населба се наоѓала во близината на Клечовце, но можеби и во околината на селото Никуштак.²² Површинските фрагменти на керамика од Клечовце, особено сликаната и печатената, покажува врска со Ulpiana.²³ Од локалитетот Црквиште потекнува поголем број на монети, што не е вообичаено за сакрални објекти. Се чини дека монетите од крајот на III и IV век припаѓаат на хоризонтот на некоја villa rustica која била уништена околу 380 година. Постоечката ранохристијанска црква настанала после тоа. Интересно е што во Клечовце, како и на Дрезга, постои обимен слој на живот во последната четвртина на III век. Дали просперитетот на овие населби во споменатиот период бил последица на преселување на населението од напуштената провинција Dacia во 272 година? Наодот на фрагментирана оловна плочка на подунавските коњаници од локалитетот Црквиште е индиција повеќе во тој правец на размислување.

6. Село Опила, локалитет “Градиште” - доцноантички опидум.

Топографија на локалитетот

План на локалитетот

²¹ Stankovska M., 2004, 169.

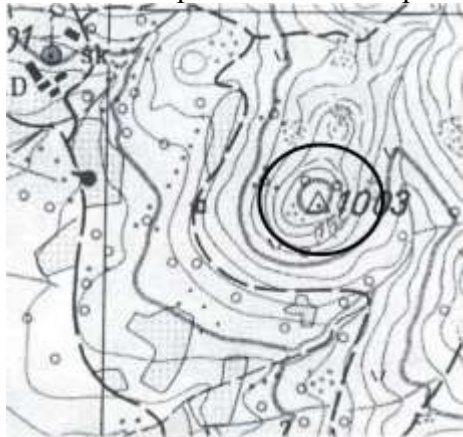
²² Јовановиќ А., 2007, 17-28.

²³ Fidanovski S., 1990, T. I - XXXV.

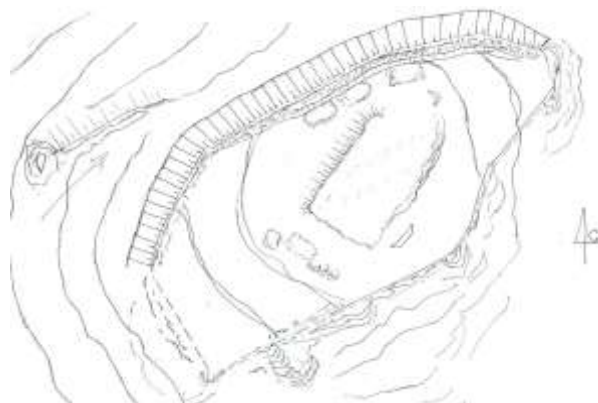
Сместено е на десниот брег на Крива Река како базалтна карпа над маалите Бабунци и Иванковци. Со својата функција како главен стратешки пункт покрај магистралниот пат за Пауталија, со оној од Коњух и Костоперска Карпа кај Младо Нагоричане. На врвот се наоѓа рамно плато со димензии 100 x 40 метри. Од северната страна видлив е одбрамбен ров, додека останатите страни се непристапни. Структурата на карпата е со вулканско потекло. Во подножјето, од западната страна, се гледаат остатоци на цистерна за вода и подземен објект со непозната намена. На површината се пронајдени монети од III и IV век и фрагменти од керамички садови, питоси, стакло, бронза и железо. Во неговото јужно подножје откриени се две големи некрополи, едната од III-IV век, а другата од V-VI век.

7. Село Градец, локалитет “Градиште” - доцноантички опидум.

Се наоѓа од левата страна на патот од Ј/И страна, над Градешка Река на карпест непристапен терен. Се гледаат контури од периметрален одбрамбен бедем кој затвора издвоено централно плато во средината. На акрополата се

Топографија на локалитетот

План на локалитетот

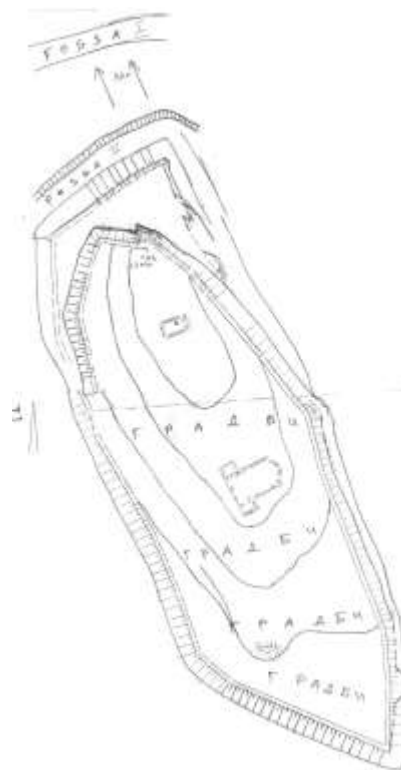
забележуваат контури на објекти и цистерна. Имал функција за контрола на патот и комуникација со околните кастели. Негови димензии се 110 x 60 м.

3. Село Милутинце, локалитет “Големо Градиште” - доцноантички кастел.

Се наоѓа на висок рид над селото, од левата страна на античкиот и сегашен пат од Scupi кон Pautalia.

Топографија на локалитетот

План на локалитетот

Тоа е долгнавесто утврдување со ориентација С/З - Ј/И со два одбрамбени фоси од С/З пристапна страна - ограден е со силен бедем кој зафаќа простор со димензии 200 x 65 метри.

Внатрешниот дел е исполнет со остатоци од темели од објекти, една цистерна за вода и во средината можна позиција на базилика. По површината се евидентни бројни фрагменти од керамички садови и градежен материјал.

Библиографија :

- Вулиќ Н., Антички споменици наше земље, Споменик САН LXXV Београд 1933;
- Вулиќ Н., Антички споменици наше земље, Споменик САН ХCVIII, Београд 1941 - 1944;
- Ѓеорѓиевски Б., Жеглиговски Камен/Костоперска Карпа, Повеќеслојно наоѓалиште, АР 1987, Ljubljana 1989;
- Иванов И., Северна Македониџ, ГСУ I, Софиџ, 1906;

- Иванов И., Български старини из МакедониѠ, СофиѠ, 1931;
- Ivanišević V. – Kondijanov J., Le tresor de Seculica,, Revue Numismatique, VI serie, Tom XXXIV, Paris 1992;
- Јосифовска - Драгојевиќ Б., Један нови војнички натпис из Коњуха, ЖА XIII - XIV, Скопје 1964;
- Josifovska – Dragojević B., Inscriptions de la Mesie Superieure Vol. VI, Scvpi et la Region de Kumanovo, Beograd 1982;
- Јовановиќ А., Порекло и завичај Св. Никите, Св. Никита из Ремезијане, Ниш 2007;
- Кокиќ М., Нови трагови Митриног култа, ГСНД XII, Скопље 1933;
- Керамидчиев А., Археолошки наоѓалишта во Пробиштипско, Стремеж VIII - б, Прилеп 1962;
- Керамидчиев А., Археолошки наоѓалишта во Кратовско, ЗАМ IV - V, Скопје 1966;
- Кацарова В., ПауталиѠ и нејната територија през II - VI век, Велико Трново 2005;
- Керамидчиев А., Римското рударство во источна Македонија, ГИНИ XVIII 1, Скопје 1974;
- Кондијанов Ј., Две остави со палеовизантиски пари од с. Секулица - Кратовско, МАА II, Скопје 1990;
- Костиќ З., Осврт на административне поделе Македоније крајем антике, Зборник радова Византолошког института XXX, Београд 1996;
- Лилчиќ В., Рановизантијски кастели и градиќи на северу скопско - кумановског региона, Ниш и Византија II, Ниш 2004;
- Лилчиќ В., Размислувања околу убикацијата на Транупара, РЗЗСК, Културно наследство 17 - 18/1990 - 91, Скопје 1994;
- Матковски А., Македонија во делата на странските патеписци, I - III, Скопје 1991;
- Mikulčić I., Teritorija Skupa, Ź.A. XXI – 2, Skorje 1971;
- Mikulčić I., TIR K - 34, Ljubljana 1976;
- Mikulčić I., Kasnoantička utvrđenja u SR Makedoniji-pokušaj klasifikacije,SADJ, Materijali XXII, Novi Sad 1986;
- Микулчиќ И., Антички градови во Република Македонија, Скопје 1996;
- Микулчиќ Г., Археолошки наоѓалишта во Македонија потврдени со монети од 6 век, МАА 7 - 8, Скопје 1987;
- Мирковиќ М., Римско освајање и организација римске власти, Историја Српског народа I, Београд 1981/82;
- Мирковиќ М., Централне Балканске области у доба позног царства, Историја Српског народа I, Београд 1981/82;
- Прокопије, Византијски извори за историју народа Југославије I, САН, Београд 1955;
- Петров Ѓ., Материали по изучванието на МакедониѠ, СофиѠ, 1896;
- Соколовска В., Археолошки ископувања во Кумановскиот басен, ЗАМ кн.IV-V (1961 - 1966), Скопје 1966;
- Snively S.C.,Archaeological Investigation at Konjuh, Republic of Macedonia,in 2000,Dumbarton Oaks Papers, numbers fifty-six, Dumbarton Oaks, Washington D.C.2003;

- Snively S.C., Golemo Gradishte at Konjuh, Republic of Macedonia: Prologmena to the study of a late antique fortification, Ниш и Византија IV, Ниш 2006;
- Stankovska M., Les nouvelles inscriptions provenant de la Masie Superieure, Ž. A., Скопје 2004;
- Трифуновски Ј., Кумановска област, Скопје 1974;
- Филиповски Б., Геолошки состав и рудно богатство на СР Македонија, Скопје 1974;
- Шкриваниќ Г., Monumenta cartographica Jugoslaviae I, Београд 1974;
- Шкриваниќ Г., Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974;
- Хаци - Васиљевиќ Ј., Кумановска област, Београд 1909;
- Фидановски С., Римска керамика из Улпијане, Београд 1990.

S U M M A R Y

The main objective of the discourse is through a paradigmatical approach to elaborate the typology of the funus and the typology of the funeral forms in the Roman necropolis from I-IV century in the Northeastern region of the Republic of Macedonia.

According to the results from the past archaeological explorations, the elaboration will enclose three of the more explored funeral wholes in the area of Kumanovo and several examples, that were partially explored and were a part of the areas of Kratovo and Kriva Palanka.

The most complete review of the typology of tomb constructions is evident on the necropolis of the locality called "Drezga" in the area of the village of Lopate, near Kumanovo, through the Early Christian forms of inhumation with incineration till the Late Antique forms with inhumated decedents, after the promulgation of Constitutio Antoniniana on Karakala in the year 211.

We can find direct analogies of the typology of tomb constructions and the form of inhumation with the necropolis on the locality called "Skupi", which is directly connected with a road communication, that can with small aberrations be found in the so called "Old road/Star pat" to Skopje.

A rich active material will be also presented in the elaboration for the necropolis, which was applied as a supplement with the sepulchral ritual.

The explored part of the necropolis of the locality called "Kostoperska Karpa" in the area of the village of Mlado Nagorichane will be presented as a second funeral whole, which supplements the image about the types of tomb constructions in the Late Antique period and through a part of the findings, the ethnical belonging of the decedent.

In its nearness, eastern of the region called "Crkvishte" and "Ramnishte" in the area of the village of Klechovce, with several archaeological campaigns, an existence of a settlement and a necropolis was confirmed, which according to all of the elements chronologically refers to V and VI century. Typologically, those are, in more of the exmples, simple tomb constructions which will be thoroughly presented in the discourse, together with the active material.

In the area of Kratovo, according to the partially explored necropolis of the locality called "K'shla" and the necropolis in the village of Talashmance, we are meeting with the same or similar typology of tomb constructions, with recidives of tumular inhumation from the eastern areas.

In the area of Kriva Palanka, with protected explorations of the locality called "Chiflik"-Babunci 500 tombs were discovered, dating from VII B.C. till VI B.C.

In short, that is the plan of the discourse about the typology of tomb constructions and the form of inhumation in the Northeastern part of the Republic of Macedonia.

